

Викрадення та депортація українських дітей Росією

Спеціальна доповідка Каріна Одебрінк

Член парламенту (ШВЕЦІЯ)

Парламентська група підтримки України ПА ОБСЄ

Фото: Mostphotos

Викрадення та депортація українських дітей Росією

1. Вступ

В рамках своїх обов'язків у Парламентській асамблеї ОБСЄ Каріна Одебрінк була призначена Спеціальною доповідачкою Парламентської групи підтримки України ОБСЄ для забезпечення повного врахування та підтримки потреб України асамблеєю. Ця доповідь є логічним продовженням даного мандату. Її мета – висвітлити несправедливу війну проти України та задокументувати величезні втрати, які країна несе через агресію Росії.

Російське вторгнення в Україну, яке почалося в 2014 році і посилилося в 2022 році, – це більше, ніж спроба захопити території. Російський режим на чолі з Володимиром Путіним прагне знищити те, що він сприймає як «сконструйовану» українську ідентичність, та замінити її єдиною російською ідентичністю. Це війна за людей так само, як і за землю.

Від початку свого повномасштабного вторгнення в Україну Російська Федерація систематично здійснює низку дій, які можна кваліфікувати як воєнні злочини, зокрема – масштабні атаки на медичні заклади, невибіркові напади на цивільне населення, цілеспрямоване знищення культурної спадщини, тортури та розстріл військовополонених, сексуальне насильство, а також мародерство. Всі ці звірства завдають Україні глибоких травм і шкоди на довгі роки, але жодне з них не є настільки руйнівним для майбутнього української нації та українців, як викрадення, депортація й русифікація українських дітей.

Хоч ці злочини не завжди проявляються у формі прямого насильства, їх суть полягає у викоріненні української ідентичності та мілітаризації дітей. Їх змушують не лише переживати жорстоку війну в найважливіші, формувальні, роки дитинства, а й спостерігати за тим, як російський імперіалізм за сприяння Білорусі та Північної Кореї вбиває їхніх батьків, братів, сестер, рідних і друзів, а також руйнує їхню мову, культуру й рідні домівки. Через війну Путіна цих дітей

позбавляють їхньої ідентичності. Очевидні наміри та масштаби злочинів доводять, що Російська Федерація прагне не лише анексувати українську територію, але й стерти з лиця землі ціле покоління українців, щоб аргументувати та продемонструвати світові, що окуповані території тепер безповоротно є російськими. Самі діти стають центральною мішенню цього ганебного зусилля, спрямованого на позбавлення їх української ідентичності та майбутнього; такі дії безсумнівно є воєнними злочинами та порушенням прав людини. Вони продовжують ту низку злочинів, які ПА ОБСЄ ще від початку війни Росії у 2014 році кваліфікує як «очевидні, грубі та некориговані порушення принципів Гельсінкі», а також є явним порушенням Конвенції ООН про права дитини – конвенції, яку ми маємо спільно відстоювати на міжнародному рівні.

Ця доповідь ґрунтується на звітах та інформації, наданих міжнародно визнаними суб'єктами в Україні та за її межами, і має на меті розкрити масштаби порушення Росією базових норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та зобов'язань в рамках ОБСЄ. Насильницьке викрадення та депортація українських дітей були засуджені численними міжнародними організаціями, зокрема Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та Європейським Союзом, а також висвітлені у доповідях ОБСЄ, представлених за Московським механізмом. Разом з міжнародними партнерами Парламентська асамблея ОБСЄ має вжити рішучих заходів для притягнення до відповідальності винних за викрадення українських дітей та забезпечити, щоб доля цих дітей завжди залишалась нашим абсолютним пріоритетом. Україна не буде вільною, доки всі її діти не будуть знайдені та повернуті додому.

2. Викрадення та депортація українських дітей Росією

Джерела щодо кількості українських дітей, які були примусово депортовані до Росії, дають різні оцінки: 19 546 осіб підтверджено Україною, тоді як Єльська лабораторія гуманітарних досліджень оцінює цей показник у близько 35 000. Марія Львова-Белова, Уповноважена з прав дитини в Росії (оголошена в розшук Міжнародним кримінальним судом), заявила, що понад 700 000 українських дітей були «переселені» до Росії, в той час як її українська

колега, Дар'я Герасимчук, оцінює реальну кількість у межах від 200 000 до 300 000 осіб. Росія постійно відмовляється надавати Україні або іншим міжнародним сторонам будь-які дані про переміщених дітей, що є порушенням міжнародного права і практично унеможлиблює підтвердження справжньої кількості депортованих дітей.

Серед українських дітей, депортованих до Росії, є як ті, що мають встановлених або відомих батьків чи законних опікунів, так і ті, у яких таких осіб немає, а також діти, якими опікуються українські державні установи. Їхній вік варіюється від кількох місяців до 17 років. Російська влада наводить низку підстав для цих депортацій, серед яких програми культурного обміну, евакуація з зони бойових дій, медична допомога, подорож до рекреаційних літніх та військово-патріотичних таборів. Під будь-яким або декількома з цих приводів дітей переміщують до закладів у Росії, на окуповану Росією територію України або до союзної з Росією Білорусі.

Хоча досвід депортованих дітей різниться, багато з них стають об'єктами цілеспрямованих зусиль із викорінення їхньої української ідентичності. Дітей піддають русифікації та мілітаризації, зокрема змушують розмовляти російською мовою, співати російський гімн, брати участь у військових маршах і навіть навчають поводитися зі зброєю. Ба більше, ті нечисленні діти, які повернулися з таких таборів, виявляють ознаки психологічного та фізичного насильства, а також пов'язаних із цим травм — зокрема, беззаперечного підкорення дорослим і страху вживати українську мову.

Крім того, Росія впровадила системну практику примусового усиновлення великої кількості українських дітей, вивезених з окупованих територій. Ці діти потрапляють до російських баз даних з усиновлення, де їх неправдиво представляють як уродженців Росії з російським походженням. Шляхом певних законодавчих змін Російська Федерація створила механізм, який передбачає спочатку передачу українських дітей під тимчасову опіку, а далі — їхню натуралізацію як громадян Росії, що відкриває шлях до подальшого усиновлення «тимчасовими опікунами». Також було запроваджено законодавчі реформи, які спрощують зміну імен, місць і дат народження дітей, що ще більше ускладнює встановлення їхнього справжнього походження.

Ця системна практика примусового усиновлення та подальшого викорінення української ідентичності у викрадених з України дітей здійснюється за прямої участі та підтримки найвищого керівництва у Кремлі. Президент Росії Володимир Путін підписав закон про спрощений процес усиновлення та натуралізації українських дітей, виділив кошти на цей проект і наказав військовим допомагати у перевезенні дітей. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Володимира Путіна через його особисту відповідальність за ці злочини.

Держави-учасниці ОБСЄ вже неодноразово вдавалися до Московського механізму, який передбачає залучення незалежних експертів для з'ясування обставин конкретних порушень у сфері прав людини. Від початку повномасштабної агресії Російської Федерації цей механізм був задіяний у зв'язку з війною в Україні чотири рази. У квітні 2023 року Постійній раді було представлено доповідь про примусове переміщення українських дітей, в якій було зроблено висновок, що Російська Федерація «неодноразово явно порушувала найкращі інтереси цих дітей», а також зафіксовано порушення статей 3, 8, 9, 10, 12, 14, 17, 20, 21, 24, 28, 29, 31 та 37(b) Конвенції ООН про права дитини. У наступній доповіді, представленій у квітні 2024 року, було встановлено, що відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та міжнародних стандартів в галузі прав людини, українські цивільні особи (включаючи дітей) зазнали свавільних переміщень і «мають право на негайне та безумовне звільнення». У текстах обох доповідей зазначається, що Російська Федерація не зробила жодного кроку для припинення цієї незаконної депортації або повернення дітей. Ці доповіді згадуються у Бухарестській декларації ПА ОБСЄ, яка наголошує, що «примусове переміщення та депортація населення становлять злочин проти людства, а можливо, й геноцид».

Інші доповіді про примусові переміщення та порушення прав дітей були підготовлені Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та Парламентською асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ). До багатьох інституцій, які ухвалили резолюції та офіційні заяви стосовно ситуації дітей в Україні, належать Генеральна Асамблея ООН, Європейський Парламент, ПАРЄ і Європейська мережа омбудсменів з питань дітей (ENOC). Рада Європи зробила додаткові кроки на підтримку українських дітей, утворивши консультаційну групу та призначивши спеціального представника.

3. Проблеми повернення та реінтеграції

Безумовно, найбільшим викликом у поверненні дітей, незаконно депортованих до Росії, є їх ідентифікація. Як вже зазначалося, Росія не поділилася жодними даними про примусові депортації, і навіть якби список дітей був наданий, необхідно було б визначити їхнє поточне місцезнаходження, а також встановити можливі прийомні/опікунські сім'ї. До того ж, ситуацію значно ускладнює те, що багатьом дітям були змінені свідоцтва про народження та імена, щоб вони виглядали російськими, а також те, що частина дітей була депортована у такому ранньому віці, що, можливо, вони вже не пам'ятають своє походження чи рідну домівку в Україні. Найголовніше, що Російська Федерація повинна дати згоду на повернення дітей – інакше це буде практично неможливо, навіть за умови ідентифікації та встановлення їх місцезнаходження.

Значна частина дітей, які стали жертвами російської схеми депортації, матимуть травматичний досвід, тому їхня реінтеграція в українське суспільство потребуватиме обережного та професійного підходу з дотриманням принципу найкращих інтересів дитини. Відповідні установи, зокрема суди та правоохоронні органи, мають бути належним чином підготовлені до роботи з дітьми, які пережили травми, аби не уповільнювати їхнє відновлення. Надважливо, щоб після повернення діти мали доступ до кваліфікованої допомоги в галузі дитячої психології, що охоплює не лише роботу психологів, а й соціальних працівників та інших відповідних фахівців.

4. Рекомендації

ПА ОБСЄ, як організація, що опікується правами людини та безпекою всіх дітей, зобов'язана вживати заходів для повернення українських дітей на батьківщину. Ми повинні робити все, що в наших силах, щоб сприяти відправленню правосуддя. Хоча наразі наша допомога Україні зосереджена на військових діях, не можна забувати про важливість її підтримки в мирний час. Після завершення Росією

агресивної війни рекомендації, описані нижче, залишаться надзвичайно актуальними – нам потрібен довгостроковий підхід, що забезпечить повернення кожної дитини та її відповідну реабілітацію.

У кожній декларації від початку повномасштабної агресії Російської Федерації Асамблея чітко висловлювала свою позицію. Як зазначено в Бухарестській декларації 2024 року, ПА ОБСЄ, *серед іншого*, найрішучішим чином засуджує насильницькі викрадення і депортацію дітей з України в Російську Федерацію і наголошує, що такі примусові переміщення можуть кваліфікуватися як злочин проти людства. У Ванкуверській декларації 2023 року Асамблея, *серед іншого*, закликає держави-учасниці ОБСЄ надавати всю необхідну допомогу для підтримки зусиль України щодо збору та перевірки даних про всіх дітей, а також сприяти створенню конкретних механізмів і рішень для прискорення воз'єднання дітей із їхніми родинами. У Бірмінгемській декларації 2022 року Асамблея також рішуче засудила примусове депортування українських дітей і наполягала на їх негайному поверненні, що, проте, було проігноровано Російською Федерацією.

ПА ОБСЄ повинна вживати більш рішучих заходів для забезпечення виконання рішень щорічних декларацій щодо українських дітей. На додаток до прийнятих заяв, асамблея має розглянути можливість здійснення наступних кроків:

ПА ОБСЄ, як організація, що опікується правами людини та безпекою всіх дітей, зобов'язана вживати заходів для повернення українських дітей на батьківщину. Ми повинні робити все, що в наших силах, щоб сприяти відправленню правосуддя. Хоча наразі наша допомога Україні зосереджена на військових діях, не можна забувати про важливість її підтримки в мирний час. Після завершення Росією агресивної війни рекомендації, описані нижче, залишаться надзвичайно актуальними – нам потрібен довгостроковий підхід, що забезпечить повернення кожної дитини та її відповідну реабілітацію.

У кожній декларації від початку повномасштабної агресії Російської Федерації Асамблея чітко висловлювала свою позицію. Як зазначено в Бухарестській декларації 2024 року, ПА ОБСЄ, *серед іншого*, найрішучішим чином засуджує насильницькі викрадення і депортацію дітей з України в Російську Федерацію і наголошує, що такі примусові переміщення можуть кваліфікуватися як злочин проти людства. У Ванкуверській декларації 2023 року Асамблея, *серед іншого*, закликає держави-учасниці ОБСЄ надавати всю необхідну допомогу для підтримки зусиль України щодо збору та перевірки даних про всіх дітей, а також сприяти створенню конкретних механізмів і рішень для прискорення воз'єднання дітей із їхніми родинами. У Бірмінгемській декларації 2022 року Асамблея також рішуче засудила примусове депортування українських дітей і наполягала на їх негайному поверненні, що, проте, було проігноровано Російською Федерацією.

ПА ОБСЄ повинна вживати більш рішучих заходів для забезпечення виконання рішень щорічних декларацій щодо українських дітей. На додаток до прийнятих заяв, асамблея має розглянути можливість здійснення наступних кроків:

Вимагати від Росії надання списку викрадених дітей. Попри успішну ідентифікацію низки викрадених дітей у ході розслідувань, жодні документи не містять такої детальної інформації, як матеріали, що має Російська Федерація. Ми повинні вимагати від росіян надати Україні та міжнародній спільноті повну і достовірну інформацію про всіх примусово переміщених і депортованих українських дітей, включаючи тих, чий персональні дані, імена або правовий статус були змінені.

Необхідно тиснути на Росію з метою негайного припинення примусової депортації, переміщення та незаконного утримання українських дітей. Білорусь, союзник Росії, припинила розміщення депортаційних таборів для українських дітей внаслідок жорстких санкцій проти неї. Слід безперервно чинити інтенсивний економічний тиск на Росію та осіб, залучених до схем депортації, щоб забезпечити не тільки повернення дітей, але й припинення війни. Конфіскація

заморожених російських активів могла би стати джерелом фінансування, яке дозволить забезпечити повернення, відновлення та реінтеграцію дітей. Ці кошти також можна спрямувати на підтримку організацій, критично важливих для реалізації цієї місії.

Закликати наші уряди активізувати співпрацю з українськими колегами. Багато країн-учасниць ОБСЄ вже взяли на себе зобов'язання щодо співпраці з українським урядом та державними установами, і ця співпраця має бути продовжена та посилена. Державні органи правопорядку, соціальні служби та установи, зокрема омбудсмени з питань дітей у різних країнах, є безцінними носіями накопиченого досвіду та експертних знань. Україна потребує нашої підтримки не тільки в цей важкий воєнний час, коли тривають агресія та викрадення українських дітей, але й після закінчення війни. Ми маємо як величезну відповідальність, так і можливості для сприяння у масштабному проєкті з пошуку, повернення та піклування за викраденими дітьми.

Підтримувати та поглиблювати міжнародну взаємодію та співпрацю, насамперед у рамках Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, а також ініціативи Президента України Володимира Зеленського «Brings Kids Back UA». У Бухарестській декларації 2024 року ПА ОБСЄ висловила свою повну підтримку Міжнародній коаліції та наполегливо закликала держави-учасниці ОБСЄ приєднатися до неї. Ця рекомендація залишається в силі – надзвичайно важливо об'єднати зусилля в рамках міжнародних платформ, коаліцій та асамблей для того, щоб разом покласти край незаконним викраденням, здійсненим Росією.

Підтримувати фінансування таких організацій, як Єльська лабораторія гуманітарних досліджень (Yale HRL). Життєво важливо, щоб організації, які займаються документуванням цих незаконних депортацій, зокрема Єльська лабораторія гуманітарних досліджень, не припиняли свою діяльність через втрату фінансування. Ми всі повинні взяти на себе зобов'язання сприяти ініціативам у наших відповідних законодавчих органах з метою забезпечення цих організацій фінансовою підтримкою. Бази даних зниклих дітей, а також унікальні компетенції тих, хто працює в цих організаціях, не можуть бути втрачені - це вкрай важливе й *невідкладне* питання.

Переговори про мир і припинення вогню повинні включати домовленості про безумовне та безпечне повернення українських дітей. Переговори про припинення вогню або постійний мир - це угода, яка має бути схвалена Україною та Росією, а не будь-якою іншою державою чи суб'єктом. Проте, на знак солідарності з Україною і як важливий стовп демократії та прав людини, ПА ОБСЄ має вжити заходів для того, щоб будь-яка угода про мир, припинення вогню чи подібні домовленості обов'язково містили план безумовного повернення та реінтеграції незаконно викрадених дітей України. Ми не можемо дозволити, щоб про цих дітей забули. Варто повторити - вони є майбутнім України.

Закликати виконавчі структури ОБСЄ задіяти Московський механізм для подальшого розслідування викрадень, скоєних Російською Федерацією. Попередні звіти, підготовлені у рамках Московського механізму, містять вагомі висновки стосовно примусових переміщень та депортацій, що вчиняються Російською Федерацією. Проте варто зазначити, що звіти, присвячені питанням українських дітей та цивільних осіб, були представлені у квітні 2023 та квітні 2024 року відповідно. ПА ОБСЄ має підтримати застосування Московського механізму для проведення додаткових розслідувань подій та обставин, про які стало відомо з того часу. Змістовні та фактично обґрунтовані звіти, представлені незалежними експертами, відіграють важливу роль у безперервних зусиллях щодо притягнення винних осіб до відповідальності та забезпечення повернення українських дітей додому.